

GEÇ ANTİK DÖNEM'DE KAPADOKYA'DA KENTLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Erpek, C. (2020). Geç Antik Dönem'de Kapadokya'da Kentler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 642-657.
DOI: 10.30783/nevsosbilen.801202

Geliş Tarihi: 28.09.2020
Kabul Tarihi: 12.10.2020
E-ISSN: 2149-3871

Can Erpek

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

canerpek@nevsehir.edu.tr

ORCID No: 1.0000-0002-2096-0725

ÖZ

Kapadokya Bölgesi'nin Geç Antik Çağ'ına ilişkin yazılı belgeler günümüze ulaşmış olmakla birlikte, bu döneme ait arkeolojik kalıntı birkaç kent dışında yok denecek kadar azdır. Dönemin önemli şehirlerinden günümüze neredeyse hiçbir arkeolojik kalıntı ulaşmamıştır. Dönem kaynaklarından yola çıkılarak kentlerin Geç Antik Çağ'daki durumları hakkında bazı bilgiler edinilebilmektedir. Yapılan araştırmalar ile lokalizasyonu yapılabilen yerleşimler genel olarak köy bazen de kasaba ölçeğini geçmezler. Bu çalışmada Geç Antik Çağ'ın Anadolu'daki yerleşimlerinin durumları genel olarak ele alındıktan sonra, aynı dönemde Kapadokya'daki kent yerleşimleri incelenmiştir. Yerleşim yerlerinin tespitinde dönem kaynakları ve modern dönem çalışmalarından faydalanılmıştır. Kapadokya Bölgesi'nde bu döneme ait kalıntıların günümüze ulaştığı üç yerleşim yeri özellikle dikkat çekicidir. Bunlardan Mokissos ve Tyana kent statüsüne sahip, başkentlik yapmış yerleşim yerleriyken, Sobesos daha küçük ölçekli bir piskoposluk merkezidir. Özellikle Kemerhisar'da (Tyana) gerçekleştirilen kazılar ile Helvadere (Mokissos) ve Şahinefendi'de (Sobesos) gerçekleştirilecek arkeolojik kazı çalışmaları bölgenin Geç Antik Çağ yerleşimleri hakkında daha detaylı bilgi edinilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Çalışma Kapadokya'ya has bir kurum olan "Comes Domorum Per Cappadociam" in anlaşılmasında bir ön çalışma olarak düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kapadokya, Geç Antik Çağ, Bizans Sanatı.

CITIES IN CAPPADOCIA IN THE LATE ANTIQUE PERIOD

ABSTRACT

Written documents about the Late Antiquity of the Cappadocia Region have reached the present day, however, the archaeological remains of this period are almost non-existent except for a few cities. Almost no archaeological remains have survived from the important cities of the period. Based on the period sources, some information can be obtained about the city status in the Late Antiquity. The settlements that can be localized with the researches generally do not exceed the village scale and sometimes the town scale. In this study, after the situations of the settlements in Anatolia of Late Antiquity were discussed in general, the city settlements in Cappadocia in the same period were analyzed. Period resources and contemporary studies were utilized for in identifying settlements. Three settlements in the Cappadocia region, where the remains of this period have reached the present day, are particularly striking. Of these, Mokissos and Tyana are the capital settlements with city status, while Sobesos is a smaller-scale bishopric center. Especially, the excavations in Kemerhisar (Tyana) and the archaeological excavations to be carried out in Helvadere (Mokissos) and Şahinefendi (Sobesos) will play an important role in obtaining more detailed information about the Late Antique settlements of the region. The study was considered as a preliminary study in understanding "Comes Domorum Per Cappadociam," an institution unique to Cappadocia.

Keywords: Cappadocia, Late Antiquity, Art of Byzantine

1. GİRİŞ¹

Kapadokya Bölgesi'nde Geç Antik Çağ'ın büyük olarak nitelendirilebilecek şehirlerinde dahi günümüze ulaşan arkeolojik veri yok denecek kadar azdır. Günümüze kalıntıları ulaşmamış bile olsa Kaesarea, Koloneia ve Tyana Roma İmparatorluğunun karakteristik kent yaşamını yansıtır olmalıydı. Kapadokya'nın bu büyük kentleri dışında Nysa ve Nazianzos gibi yerleşim yerleri hakkında bazı izler olsa da bu yerleşimlere dair bilgiler genel olarak dönem kaynaklarından elde edilebilmektedir.

Kapadokya'nın Geç Antik Çağ ve Orta Çağ tarihi topografyası konusunda bugüne kadar yapılmış en kapsamlı araştırmalar Avusturya Bilimler Akademisi tarafından gerçekleştirilen Tabula Imperii Bizantini/Bizans, İmparatorluk Haritaları, Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien/Kapadokya'da Bizans Dönemi Yol Ağı başlıklı çalışmalardır. Geç Antik Çağ yerleşim özelliklerini anlamaya yönelik olarak Tyana (Kemerhisar) yerleşimi hariç bölgede arkeolojik bir kazı çalışması yürütülmektedir. Bir kent olmamakla birlikte, Nevşehir'in Ürgüp ilçesine bağlı Şahinefendi Köyü'ndeki kalıntılar dönemin sivil ve dini mimarisi hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Helvadere Kasabası sınırları içerisinde bulunan Mokissos, Geç Antik Dönem ve sonrasına ait günümüze ulaşmış en yoğun arkeolojik kalıntıları içerisinde barındırmaktadır. Bu yerleşimde gerçekleştirilecek olan yüzey araştırması ve kazı çalışmaları dönemin Kapadokya yerleşimlerinin anlaşılmasında önemli veriler sunacaktır.

2. GEÇ ANTİK ÇAĞ YERLEŞİMLERİNİN STATÜSÜ ve GENEL DURUMLARI

Romalılar M.Ö. 2. yüzyılın sonlarında ve özellikle M.Ö. 1. yüzyılda Anadolu'da Helenistik Dönem de kurulmuş olan kentleri ele geçirerek sınırlarını Fırat Nehri'ne kadar genişlettiler. Ele geçirdikleri bölgede eyaletlerden oluşan yeni bir yönetim sistemi ile bu eyaletleri birbirine bağlayan düzgün bir yol ağı oluşturdular (Aktüre, 2018: 142).

Romalılaştırma sürecinde bazı kentlere *civitas libera* (özgür kent) statüsü verilirken, geriye kalan kentlerden iki veya daha fazlası birleşerek kent statüsü kazandılar. Bazı yerleşmelere ise az sayıda yeni Romalı nüfus eklenerek *munipicum* (belediye) statüsü verilmiş ve Roma yönetimine katılımları sağlanmış (Aktüre, 2018: 159). Kentler Roma İmparatorluğu'nda kendi arazileri olan özerk bölgelerdi ve vergilerini devlete aktarmaktan sorumluydu. Roma İmparatorluğu böyle kentlerin olmadığı yerlerde ya kentleri sıfırdan kurdu ya da var olan kentleri dönüştürerek, onları *civitasın* kurumsal yapısı ve tüzel kimliğiyle yeniden yapılandırdı (Cameron, 2001: 153; Jones, 1964: 714). *Civitas libera* statüsüne sahip olan kentler vergi vermeyip, kendi kanunlarını yapabiliyorlardı. Bunların dışında *koloneia* statüsüne sahip olan kentlerde ise koloniye yerleştirilen tüm Romalılar tek bir kabile olarak sayılıyor ve toprakların mülkiyetlerine sahip olup vergi ödemiyorlardı (Aktüre, 2018: 159-161).

Roma İmparatorluğu, kendi kendini yöneten şehirlerin bir araya gelmesi ile oluşuyordu. İmparatorlukta, kültürün, yönetimin ve maliyenin devamlılığı şehirlere bağlıydı (Cameron, 2001: 152). Her *civitasın* idari merkezi olan bir şehir bulunmakla birlikte, toplumun kırsal veya şehirli vatandaşları arasında ise legal bir fark bulunmuyordu. İmparatorluk dahilindeki bu şehirler dışında, içerisinde şehirlerin bulunmadığı doğrudan imparatorluk tarafından idare edilen yönetim birimleri de yer almaktaydı. Genele bakıldığında bu birimlerin imparatorluk içerisindeki oranı düşüktü (Jones, 1964: 713).

İmparatorlukta şehirlerin sosyal ve iktisadi yapıları ile büyüklükleri doğal olarak çeşitliydi. Şehirlerin bir kısmı kentsel donatılara sahip olup, çoğunluğu küçük ölçekliydi. Bazı şehir merkezlerinin nüfusları oldukça yüksekti. Tarsus ve Skythopolis gibi şehirler endüstriyel açıdan önemliyken, Kartaca ve Ephesos gibi şehirler ise büyük limanları ile ön plana çıkıyorlardı. Atina eğitim açısından ileri bir şehirken, Kudüs dini açıdan önemliydi. Roma ve Konstantinopolis'te ise bu özelliklerin pek çoğunun bir arada olduğu görülüyordu (Cameron, 2001: 153; Jones, 1964: 714).

¹ Bu makale 2019 yılında, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda kabul edilen Şahinefendi Köyü (Nevşehir) Geç Antik Dönem ve Sonrasına Ait Kalıntılar başlıklı doktora tez çalışmasına dayanılarak hazırlanmıştır.

İmparatorluğun gelişimi ile birlikte kentlerin rolü de değişmişti. Kentlerin rolünün değişimi özellikle 3 ve 4. yüzyıllarda Roma kentinin görünüşünü de değişikliğe uğratmıştı (Haldon, 2017: 61). 4. ve 5. yüzyıllarda başkent Konstantinopolis gibi şehirlerde, antik dönem şehirlerinin önemli bir ögesi olan forumların inşasının devam ettiği görülmekteydi. Şehirde İmparatorlar Konstantin, Theodosios, Arkadios, Markianos ve son olarak da Leo Dönemleri'nde yeni forumlar inşa edilmişti. Yine Antiokheia'da şehrin merkezinde İmparator Valens tarafından bir forum inşa edildiği bilinmektedir. Büyük şehirlerde Geç Antik Çağ'da forumların yanısıra onur sütunlarının dikilmesine de devam edilmişti. Yeni yapılan forumların dışında Ephesos, Perge, Side ve Delphi gibi şehirlerde bulunan forumlarda eklemeler ve yenilemeler de yapılmıştı. Bunların dışında daha birçok şehirde forumlara küçük ölçekli eklemeler yapılmaya devam edilmişti (Lavan, 2006: 202-210).

Yukarıda bahsettiğimiz şehirlerin varlığına rağmen imparatorluk şehirlerinin büyük çoğunluğu kırsaldı. Kırsalda bulunan şehirler zenginliklerini tarımdan elde ediyorlardı ve bu kentlerin merkezleri düşük bir ekonomik öneme sahipti. Kasaba ve kentlerin çoğu, yerel pazarları ve sınai işleri, ayrıca kent halkı ihtiyaç duyduğu için *hinterland*larına bağımlıydı (Jones, 1964: 714; Haldon, 2017: 61). Bazı bölgelerdeki şehirler oldukça seyrek ve buna bağlı olarak toprakları genişti. Bazılarında ise şehirlerin birbirine yakın olduğu görülmekteydi. Bu durum imparatorluğun uzun tarihi boyunca ortaya koyduğu yönetim politikası ile de ilişkiliydi.

M.S. 1 ve 2. yüzyıllarda Anadolu'daki Asia ve Pontika eyaletleri arasında şehir sayıları açısından büyük bir farklılık vardı. Kabaca Asia Anadolu'nun batı ve güney bölümlerini, Pontika ise kuzey ve doğu bölümlerini kaplıyordu. Bu dönemde Kapadokya Krallığı'nda Pontika eyaleti sınırları içerisindeydi. Plinius Asia eyaletinde kendi kabile reisleri tarafından yönetilen 282 topluluktan bahsetmektedir². Pontika eyaletinde ise Bithynia, Pontus ve Kapadokya Kralıkları merkezden yönetiliyorlardı. Bu krallıkların yönetimi altındaki bölgede şehirlerin sayısı az ve birbirlerinden uzaktaydı. Bordeaux hacıları takip ettikleri Khalkedon, Kilikya kapıları arasındaki 901 km.'lik yolda yalnızca on bir şehirden bahsetmişlerdi (Jones, 1964: 717).

M.S. 3. yüzyıl Roma tarihinde bir kriz ve karmaşa dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu durumun ortaya çıkışına nedenlerinden biri, batıda Germen kabilelerinin, doğuda ise Perslerin imparatorluğa yaptıkları saldırılardır. İkinci neden ise imparatorluk içerisinde imparatorluk kurumu ve ordu içerisinde yaşanan mücadelelerdir. Yaşanan bu karışıklık dönemi ekonominin bozulmasına ve günlük yaşamın olumsuz şekilde etkilenmesine neden olmuştur (Aktüre, 2018: 297-298). Bu olayların dışında bazı araştırmacılar veba salgını gibi yaşanan demografik şokların da ekonominin bozulmasında etkili olduğu görüşündedirler (Haldon, 2018: 171). Geç Roma İmparatorluğu'nun şehir ve kasabalarının zayıflamasının göstergelerinden birinin onları çeviren savunma duvarlarının azalması olduğuna inanılır. Ana neden ise şehir meclislerinin geriye döndürülemez zayıflamaları ve şehir maliyesindeki krizdir (Ćurčić, 2010: 141). Doğu'daki kentlere bakıldığında Batı'dakiler gibi istilalar olmadığı için, nüfuslarının giderek 4. yüzyıl sonu, özellikle 5. yüzyılda arttığı ve erken 6. yüzyılda arazinin kaldırabileceği en üst sınıra ulaştığı görülmektedir (Cameron, 1993: 114).

Kentlerin dönüşümünde önemli bir etken de, kentlerin varlıklı yönetici grupları olan *decurioların*, kentte yaşayan halk ile olan ilişkileriyle, toplumun kollektif yaşamındaki rollerine ilişkin taşıdıkları görüşün değişikliğe uğramasıdır. Bu dönemde seçkin sınıfın servetinin giderek artmasına rağmen, zenginliklerini geleneksel biçimde kent için harcamaktan kaçınmaya başladıkları görülür. Harcanan paralar daha özel bir hayat tarzına ve statü için rekabetin açıkça bencil biçimlerine akar (Liebeschuetz, 1999: 5-7; Brown, 2017: 77). Bu dönemde kamu binalarının bakım ve onarımları ve inşa faaliyetleri yavaşlamıştır. İmparator Diokletianos Dönemi'nde³ gerçekleştirilen reformlar, *decuriolar*a çok daha ağır sorumluluklar getirmiştir. *Decurioların* yıllık olarak toplamak zorunda

² 6. Yüzyıla gelindiğinde Asiana eyaletindeki bu toplulukların sayısının oldukça azalmış olduğu bilinmektedir. Pontika eyaletinde ise şehirlerin sayısının arttığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Jones, 1964: 717.

³ Diokletianos, gerçekleştirdiği politik, askeri, ekonomik ve idari düzenlemeler ile oldukça önemli bir figürdür. Döneminde ordu neredeyse iki kat büyüdü. Bu büyüme ile birlikte yönetim M.S. 286'da önce ikiye 293 yılında da dörtlü yönetime dönüştürülmüştür. Ordu dışında bu dönemde eyaletlerin sayısında artmış olduğu görülmektedir. Özellikle asker sayısındaki artış askeri harcamaların oranının çok artmasına neden olmuştur. Yaşanan bu mali gelişmeler şehirler üzerinde de bir etki yaratacağı (Dey, 2015, s. 25).

oldukları vergi oranı artmış, verginin eksik olması durumundan da sorumlu tutulmuşlardır. Buna bağlı olarak halkın üzerindeki vergi yükü de artmıştır. Daha hızlı ve tam vergi toplayabilmek için daha küçük eyaletlerde *decuriolar* eyalet valilerinin denetimi altına girmiş, 4. yüzyılda ise kentlerin taşınmazları ve diğer gelir kaynaklarının yerini İmparatorluğun *res privata*⁴ almıştır. Bu kaynaklardan elde edilen harcamaların yalnızca üçte birinin sivil harcamalara ayrılması, var olan binaların bakımının yapılmasını dahi zorlaştırmıştır. Yaşanan bu olaylar, imparatorluğun her yerinde açıkça görülürken Batı'da Doğu'da olduğundan daha belirgindi. Fiziki zarar Balkanlar, Kuzey Gallia ve Ren Bölgesi başta olmak üzere, korunmasız sınır bölgelerinde daha yoğundu (Liebeschuetz, 1999: 5-7; Cameron, 2001: 158; Dey, 2015: 27).

İmparatorluk genelinde özellikle kent yaşamı, anıtsal ve estetik yönden gerilemişti. Ancak imparatorluğun farklı bölgeleri bundan değişik şekillerde etkilendi (Liebeschuetz, 1999: 7-8). Bu etkilenme farklı zamanlarda, farklı bölgelerde ve farklı şekillerde olmuştur. O nedenle bu dönemde şehirlerin değişiminde benzer bir süreçten bahsetmek mümkün değildir (Grig, 2013: 555; Jacobs, 2012: 113). Anadolu, Geç Antik Çağ imparatorluğunun en istikrarlı bölgeleri arasındaydı. Hristiyanlık, İmparator Konstantinos Dönemi'nde resmileşmiş, İmparator I. Theodosios ve hanedanlığı döneminde ise çok sayıda şehir yapısı inşa etmiştir. Yine de politik devamlılığına rağmen Anadolu'nun yerleşim kalıpları ve maddi kültürü özünde bir değişim göstermiştir (Niewöhner, 2017: 39).

Paganizmden Hristiyanlığa geçiş her yerde yavaş oldu. Birçok pagan tapınağın 4. yüzyıl sonu 5. yüzyıl başlarında kapatılması ve kilise olarak kullanılmaya başlanması aynı zamanda gerçekleşmemiştir (Mango, 2011: 70; Jacobs, 2012: 125). 4. yüzyılın başında (303 yılındaki büyük zulüm öncesinde) Nikomedia'da inşa edilmiş olan bir kilise İmparator Diokletianos tarafından yıktırılmış ve mülklerine el konulmuştur. İmparator Konstantinos Dönemi'nde ise, Hellespontos'daki Lampaskos'un bilinen ilk piskoposu Aziz Parthenios'a, İmparator Konstantinos'un tapınakların yıkılarak yerine kilise inşa edilmesini desteklediği söylenmiştir. Kyzikos Piskoposu Eleusios tarafından yıktırılan bir Novatian Kilisesi daha sonra İmparator Iulianos'un emri ile yeniden inşa edilmiştir. 326 yılında Tarsus'taki bir kilise, Aegeae'deki Asklepios Tapınağı'ndan devşirilen malzeme ile inşa edilmiştir. Tarihi kesin olmamakla birlikte 348 yıllarında Nazianzolu Gregorios, Kapadokya'da oktagon planlı bir katedral inşa ettirmiştir. Ankyra Piskoposu Basileos'un yeni bir kilise inşa ettirdiği bilinirken, bunun dışında Ankyra'da iki Montanist Kilisesinin varlığından da söz edilmektedir (Niewöhner, 2017: 71).

İmparator I. Theodosios zamanında Hristiyanlığın resmi din olması ile birlikte bu süreç hızlanmış, tapınakların terkedilmesi ve kilise inşa faaliyetleri artmıştır. Artık kullanılmayan tapınakların kalıntılarında faydalanılarak ya aynı ya da farklı bir yerde kiliseler inşa edilmiştir. Tapınakların malzemesi sadece kiliseler için değil, Ephesos Liman Hamamı'nda görüldüğü gibi sivil yapıların inşasında ve yenilenmesinde de kullanılmışlardır. Bazı şehirlerdeki iyi durumda olan tapınaklar ise farklı bir işlevde kullanılmaya devam edilmiştir⁵ (Jacobs, 2012: 126-127).

Hristiyanlığın yayılımı ile birlikte şehirlerde kilise artan bir şekilde liderlik rolünü üstlendi (Ćurčić, 2010: 141). Kent meclisleri kentlerini temsil yetkisini kaybettikçe, şehirlerde onların yerine getirdikleri görevleri piskoposlar üstlenmeye başlamışlardı (Liebeschuetz, 1999: 12). M.S. 350-600 tarihleri arasında piskoposların şehir idaresindeki kontrolleri arttı ve piskoposlar şehir elitleri arasındaki yerini aldı. Bununla bağlantılı olarak piskoposların zenginlikleri de arttı⁶ (Rapp, 2005: 208). Kents kurumlarının dengesi, piskoposluk kurumunun gücünü arttırması ile birlikte derinden sarsıldı. Kilise, hiyerarşisini şehirlerde kurmuştu ve prensipte her birinde bir piskoposu bulunurdu. Sivil merciler ve maliyeden bağımsız olarak piskoposlar kilisenin kaynaklarını kullanarak, inşa

⁴ I. Konstantinos zamanında devlet maliyesi üç birim tarafından denetlenip yönetilmektedir. Praetor genel valilikleri, sacrae largitines (kutsal bağışlar) ve res privata (özel maliye dairesi) (Haldon, 2017: 59).

⁵ Jacobs, yapmış olduğu çalışmada Anadolu'daki kentlerde, tapınak ve kiliselere yapılan müdahaleler ile ilgili bir tablo hazırlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Jacobs, 2012: 128-129. 4. ve 5. yüzyıllarda kiliselerin inşasının yanı sıra agora ve yolların onarılması ve yeniden inşasında faaliyetlerin artmış olduğu görülmektedir.

⁶ Bu zenginliğin sebebi aileden olabileceği gibi, kilisenin zenginleşmesi ile de ilişkili olabilir (Rapp, 2005: 211).

ettikleri dini yapılar ile şehirlerin Hristiyanlaşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdi. Piskoposlar dini kurumların dışında kamu hizmetlerinde de oldukça önemli bir yere sahipti (Morrison, 2004: 125).

Bu yeni durum yaklaşık 400-500'ler arasında büyük oranda değişen mimariye de yansdı. Bu değişimin en görülür ölçütü şehirlerin Hristiyanlaşmasıdır⁷. Bu durum mimari açıdan çoğunlukla bazilikalardan oluşan çok sayıdaki anıtsal kilisenin inşasıyla ortaya konulmuştur. Önceki yüzyılda kiliseler mezarlık alanları ve yakın çevrede yer alırken, 5. yüzyıl boyunca kiliseler daha görünür ve şehrin en belirgin yapıları haline gelmişlerdir. Zaman zaman da şehir meydanlarının en önemli noktalarına inşa edilmişlerdir (Ćurčić, 2010: 141).

4. yüzyıldan itibaren şehirlerde inşa edilecek dini yapılarda piskoposlar etkin bir rol oynamaya başlamışlardır. Bununla ilgili en iyi örneklerden birisi 326 yılında İmparator Konstantinos'un Kudüs Piskoposu Makarios'a yazdığı mektupta görülmektedir. Mektupta devletin idari memurları piskopos Makarios'a danıştıktan sonra gerekli malzeme ve ustaları sağlayacağı ve giderleri karşılayacakları yazmaktadır. Anlaşıldığı gibi piskopos bir komisyon başkanı olarak çalışacak ve şehirde inşa edilecek önemli bir propaganda yapısının inşa faaliyetlerinin idaresini sağlayacaktı (Mango, 2006: 22). Bu ve buna benzer inşa faaliyetleri, şehirlerin Hristiyanlaşmasında piskoposların rolünü ve önemini ortaya koymasından önemlidir. Burada devletin desteklediği proje dışında, yerel kiliselerin kendi imkanları ile gerçekleştirmeye çalıştıkları inşaat faaliyetlerinin de önemli olduğunu söylemek gerekmektedir. Ayrıca dini yapılar dışında diğer yapıların inşasında, piskoposlar özellikle 5. yüzyıldan itibaren daha etkin olmuşlardır (Rapp, 2005: 222).

Piskoposların bu rolleri dışında politik ve idari güçlerinin de her geçen gün artmış olduğu görülmektedir. Piskoposlar ile birlikte zengin arazi sahiplerinin de özellikle 5. ve 6. yüzyıllarda şehirlerin yönetimlerinde etkin rol oynamışlardır (Haldon, 2018: 174). Son zamanlarda yapılan arkeolojik çalışmalardan, 5. ve 6. yüzyıllarda imparatorluğun doğusundaki şehirlerin büyüüp geliştiği anlaşılmaktadır.

Amorium'da gerçekleştirilen kazılar Geç Antik Dönem'de şehirde inşa edilen yapılara bakılarak bir büyümenin gerçekleştiğini ve refah seviyesinin arttığını göstermektedir. Bu yeni yapılaşmanın nedenleri arasında pagan bir kentten Hristiyan bir kente dönüşümün de etkisi bulunmaktaydı. Artık antik kentlerin önemli unsurları olan tiyatro, pagan tapınakları ve *gymnasion*lara ihtiyaç duyulmayıp, kentin en önemli simgesi kilise olmuştu⁸ (Lightfoot, 2006: 44-45). Aynı dönemde Aizonai'de de yerleşim genişlemiştir. Yerleşimlerin büyümesine dair bu durum İsauro'da ve Likya kıyıları *hinterland*ındaki dağlık bölgelerde de görülmekteydi (Izdebski, 2013: 15-18).

3. KAPADOKYA'DAKİ YERLEŞİM YERLERİ

Kapadokya Bölgesi'nde arkeolojik kazıların az sayıda olması nedeniyle şehirlerin yapısı ve boyutları ile ilgili çok az şey bilinir. Kapadokya, Roma İmparatorluğunun bir parçası olmasına rağmen bu çağdan günümüze ulaşan yapı sayısı oldukça azdır.

Romalılar bölgedeki yönetimi, hanedanlığın veya krallığın hükümdarlarını vali sıfatıyla atayarak sağlıyordu (Magie, 1950: 495). M. S. 17 yılında Kapadokya'nın son kralı Arkhelaos'un ölümüyle İmparator Tiberius, Kapadokya Bölgesi'ni bir Roma eyaleti haline getirdi. Bu dönemden itibaren bölge bir *procurator* tarafından yönetilmeye başlandı (Cook-Adcock-Charlesworth, 1936: 608). İmparator Tiberius'un bölgeyi düzenlemek üzere *maius imperium* unvanı ile görevlendirdiği Germanikus, Kapadokya Eyaleti'ne Quintus Veranius'u vali olarak atadı (Tacitus, 107; Magie, 1950: 499).

⁷ Kentlerin Hristiyanlaşması ile kastedilen, şehirlerde kiliselerin ve hayır kurumlarının inşasıdır. Bu dönemde tapınaklar ya yıkılmış ya da işlevsiz kalmışlardır. Tiyatrolar yeni işlevlerle kullanılmış ya da terk edilmişlerdir. Büyük İmparatorluk hamamları kısmen kullanılmış ya da yerlerini daha küçük boyuttaki yapılar almıştır (Liebeschuetz, 2007: 30)

⁸ 4. yüzyılda kiliseler şehirlerin farklı yerlerinde inşa edilebiliyordu. Örneğin Sardes'te inşa edilen kilise şehir duvarlarının dışındayken, Pisidia Antiokhia'sında inşa edilen kilise şehir duvarlarının içinde daha görünür bir yerdedi (Niewöhner, 2017, s. 42).

M.S. 72 yılından itibaren eyalet idaresi imparator valisine verilmişti (Baydur, 1970: 108). Kapadokya eyaleti İmparator Traianus Dönemi'nde M.S. 113/114 yılından itibaren bir *procurator* tarafından değil, eski *consuller* arasından atanan *legatuslar* tarafından yönetilmeye başlanmış ve bu dönemde Kapadokya imparatorun *consul* eyaleti olmuştur (Kaya, 2005: 25).

3. yüzyılın sonunda İmparator Diokletianos oldukça büyük bir eyalet olan Kapadokya'yı dört küçük eyalete bölmüştür. Bunlar: Helenopontos, Pontos Polemaniakos, Armenia Minor ve Kapadokya eyaletleridir. Bu dört eyalet içerisinde en büyüğü Kapadokya eyaletidir (Kopecek, 1974: 320).

M.S 371-372 yıllarında Kapadokya, İmparator Valens tarafından Prima ve Secunda olmak üzere ikiye ayrılmış, Kapadokya Prima'nın başkenti Kaiesareia (Kayseri), Secunda'nın ise Tyana (Kemerhisar) olmuştur. Kapadokya Secunda'daki diğer şehirler, Kybistra, Arkhelais, Faustinopolis, Nyssa, Parnasos, Sasima ve Podandos'tur.

Kapadokya, bölgeden geçen yollar nedeniyle stratejik olarak oldukça önemliydi. Batı Anadolu'dan Karadeniz kıyılarından, Kilikya'dan gelen yollar burada kesişiyorlardı (Baydur, 1970: 19). M.S. 3. yüzyılda bölgedeki yol ağında yapılan onarımlar, inşa edilen köprüler ve mil taşları, askeri amaçlarda yolların daha kullanışlı hale gelmesini sağlamıştı (Magie, 1950: 491). Roma ve Bizans İmparatorları Kapadokya'ya ulaşmak için Küçük Asya'yı kuzeydoğudan güneybatıya kesen ana yolu kullanırlarken, bazen de batıdan doğuya doğru uzanan orta yoldan bölgeye ulaşmışlardı (Stewart, 1887, 15; Parthey-Pinder, 1848: 67). Khalkedon'dan Suriye'ye giden bu yollar Kapadokya Bölgesi'nde Parnasos'tan başlayarak Podandos'a kadar devam etmekteydi⁹ (French, 2016: 10).

1. yüzyılda Kapadokya'da bilinen dört büyük şehir vardır. Bunlar, Kaiesareia (Kayseri), Koloneia Arkhelais (Aksaray), Melitene (Malatya) ve Tyana (Kemerhisar)'dır (Cooper ve Decker, 2012: 15). Şehirleşme Kapadokya'da oldukça yavaş gerçekleşen bir süreçti. Erken dönemlerin bazı önemli yerleşimleri hiçbir zaman şehir statüsüne sahip olamamıştı. Hanisa örneğinde de görüldüğü gibi, 2. yüzyılda yerleşim *magistrates*, konsil ve meclis gibi bir Yunan kentinin yönetsel açıdan gerekli tüm özelliklerine sahip olsa bile, Roma Dönemi'nde kent statüsüne sahip olamamıştır. Venasa aynı şekilde Kapadokya Kralları'nın yönetimi altında bölgenin en önemli dini merkezlerinden biri olmasına rağmen, hiçbir zaman şehir ünvanını alamamıştır. Kapadokya Bölgesi'nin Krallıklar Dönemi'nden itibaren idari açıdan baskın özelliği küçük köy ve kasabalar ile geniş topraklardan oluşmasıydı (Van Dam, 2002: 24).

Bölgenin en önemli kentlerinden olan Kaiesareia ve Koloneia Arkhelais'ten (Aksaray) neredeyse günümüze hiçbir şey ulaşmamıştır. Tyana (Kemerhisar) şehrinde ise günümüze ulaşmış Roma yapıları mevcuttur. Bu da Selçuklular'ın bölgeye geldiğinde Tyana (Kemerhisar) yerine günümüzde Niğde'nin bulunduğu bölgeye yerleşmiş olması ile ilişkilidir. Bölgede kırsal yerleşimler ile ilgili bilgiler ise daha da sınırlıdır. Roma Dönemi'ndeki kaya yerleşimleri ile ilgili tarihleme konusu da problematiktir (Ousterhout, 2017: 26-27).

Kapadokya Krallığı Dönemi'nde bölge, on *strategiadan* oluşmaktaydı (Strabon, 2012: 1). *Strategiaların* iç organizasyonları hakkındaki bilgi sınırlı olup, bu yapıların feodal bir düzenlemeye sahip oldukları bilinmektedir (Gwatkin, 1930: 18). Strabon zamanında Kapadokya Bölgesi'nde şehir olarak nitelendirilebilecek yerleşim yerlerinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki Tyanitıs'deki Tyana (Kemerhisar), diğeri ise Mazaka'dır¹⁰. Her iki şehirde antik yazarlar tarafından Yunan şehri olarak nitelendirilmektedir (Jones, 1998: 178; Ramsay, 1960: 312).

Bu iki kentin yanında onbirinci *strategianın* başkenti olan, Mazaka'dan 300 *stadion* uzaklıktaki Kybistra Strabon zamanında şehir statüsüne sahiptir. Hitit kayıtlarında da adı geçen Kybistra Kilikya kapılarına ulaşan yolun üzerinde bulunması nedeniyle önemliydi (Jones, 1998: 178; Strabon, 2012: 11).

⁹ *Itinerarium Burdigalense* ve *Itinerarium Antonini* gibi kaynakların yanında *Tabula Peutingeriana*'dan bu yol ağları takip edilebilmektedir.

¹⁰ M.Ö. 1. yüzyılda Kral Arkhelaos, İmparator Augustus Caesar onuruna Mazaka'nın adını değiştirerek Caesarea koymuştur (Van Dam, 2002, s. 32). Mazaka, Ammianus Marcellinus tarafından 4. yüzyılda zengin ve kalabalık bir şehir olarak nitelendirilmektedir (Marcellinus, 2019, s. 257).

Roma Dönemi Kapadokya'sında İmparator Markus Aurelius tarafından kurulan Koloneia Faustianiana önemli bir Roma kolonisiydi. Komana İmparator Hadrian Dönemi'nde şehir statüsüne sahipti. Komana'da Ma'nın büyük tapınağı da bulunuyordu. Komana'nın adı Arkhelaos tarafından Hieropolis olarak değiştirilmesine rağmen eski ismi de kullanılmaya devam edilmiştir. Diocaesarea yine şehir statüsüne sahipken, Melitene'nin şehir ile ilgili hakları İmparator Traianus tarafından garanti altına alınmıştır (Jones, 1998: 179).

Melitene 5. yüzyılda, Armenia II'nin, Iustinianos Dönemi'nde ise Armenia III'ün metropolisliğini yapmıştı. 591 yılında Maurice tarafından Armenia I'in merkezi yapılan (Cooper ve Decker, 2012: 16) Melitene metropolis olduktan sonra genişlemiş ve nüfusu artmıştır. Şehir surları içerisine sığmayan halk ovada iskan edilmiş, tiyatro, hamamlar, sokaklar inşa edilmiştir. Roma Dönemi'nin büyük bir bölümünde kentsel yaşamın merkezi, Legio XII Fulminata'nın lejyoner garnizonu olmuştur. Şehir İmparator Iustinianos Döneminde 536 yılında Armenia III'nin başkenti olmuştur. Bir savunma duvarına sahip olmayan yerleşime Iustinianos döneminde güçlü surlar inşa edilmiştir.

Armenia I'in merkezi olan bir diğer şehir ise Sebasteia'dır. Sebasteia (Megalopolis) M.Ö. 1. yüzyılda general Pompei tarafından kurulmuştur. Kurulduğunda bir kasaba olan yerleşim, önemli yolların üzerinde olduğu için gelişmiştir. İmparator Diokletianos'un bölgede yaptığı düzenlemelerden sonra da Armenia I'in merkezi olmuştur. (Cooper ve Decker, 2012: 17).

Garsaura kentinin antik dönemdeki önemi, Strabon'un zamanında azalmıştır. Strabon, Garsaura'nın kendi döneminde bir komopolis olduğunu söylemekle birlikte, daha önce metropolis olduğunu belirtir. Kent, İkonium'dan Mazaka'ya giden yolun üzerinde önemli bir durak olarak eyelet başkenti konumunu koruyordu. Kral Arkhelaos yerleşimin adını değiştirerek Arkhelais adını vermişti. Arkhelais, İmparator Kladius Dönemi'nde kolonileştirilmiştir. Önemli yolların kesişim noktasında olan şehir, 664 yılında Araplar tarafından işgal edilmiştir. Şehirde Roma ve Bizans Dönemleri'nden günümüze ulaşan bir yapı bulunmamaktadır (Jones, 1970; Ousterhout, 2011; Ramsay, 1960: 314).

Sargarausene Eyaleti'ndeki Ariaratheia yerleşimi ise Kral III. Ariarathes tarafından kurulmuştur. Bölgedeki bir diğer şehir Morimene'deki Nyssa'dır. 4. yüzyılın ortalarında Ptolemaios bir mektubunda Nyssa'dan şehir olarak bahsetmektedir (Jones, 1998: 175). Hanisa yerleşimi, bir Yunan şehrinin karakteristik yönetim birimlerinin tamamına sahip olmasına rağmen, Roma yönetiminde şehir statüsüne sahip olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde Venasa'da şehir statüsüne sahip olmamış, bir piskopos tarafından değil bir rahip tarafından yönetilmiştir (Van Dam, 2002: 24).

Geç Antik Çağ'da yollar ve güzergahlar üzerindeki yerleşimler hakkındaki önemli kaynaklardan biri M.S. 333 yılında Bordeaux'tan yola çıkan hacılardır. Bordeaux'lu hacılar Galatia-Kapadokya sınırını geçtikten sonra ilk olarak Parnassos'a ulaşmışlardır. Parnassos'un ardından sırasıyla Ozizala (?), Nitalis (İkinci İstasyon), Argustana (Üçüncü İstasyon), Koloneia Arkhelais (Aksaray), Mammoasson (Gökçe), Nazianzus (Bekarlar), Khusa (Yazılıhüyük?), Sasima (Hasanköy), Andabalıs (Aktaş, Yeniköy), Tyana (Kemerhisar), Faustopolis (Ulukışla), Kaeana (?), Podandos (Pozanti)'tan geçerek Kilikya kapılarına (Pylae) ulaşmışlardır (*The Itinerarium Burdigalense*; Hild-Restle, 1981). (Harita 4)

Bordeauxlu Hacıların verdiği bilgilere göre hacılar Kapadokya Bölgesi'nde Parnassus'ta mola verdikten sonra, 26 km. uzaklıkta bir yerleşim yeri olan Ozizala'ya varmışlardır. Ozizala kesin olmamakla birlikte Morimene yöresinde Tuz Gölü'nün doğusunda yer alan bir yerleşim olmalıdır. Bundan sonraki durak 29 km. uzaklıktaki Nitalis'tir. Nitalis Aksaray'ın Kabakulak Köyü civarında gösterilmektedir. Nitalis'ten 21 km. uzaklıkta olan Argustana bir istasyon olarak geçmektedir. Argustana Yeniyuva Köyü'ne lokalize edilmektedir. Argustana'ya 26 km. uzaklıkta Koloneia kenti yer alır (Yıldırım, 2012: 33).

Koloneia'dan sonraki durak olan Mamasun 20 km. uzaklıkta, bugün Gökçe Köyü'nün bulunduğu yerdedir. Nazianzus'un uzaklığı 20 km.'dir. Nazianzus Aksaray Gülağaç İlçesi'ne bağlı Bekarlar Köyü'nde bulunmaktadır. Gregory'ye göre Nazianzus, az kisinin yaşadığı sıkıcı ve sevimsiz bir yerdir (Payne, 1989: 170). Sonrasında bugün Yazılıhüyük veya Yazıköy olduğu düşünülen Khusa, 20 km. sonra da Niğde'nin Hasanköy mevkiine konumlandırılan Sasima yerleşimine ulaşılmaktadır (Yıldırım, 2012: 34).

Sasima'dan sonra bir *mansio* olduğu bilinen 26 km. uzaklıktaki Andabalis'e ulaşılmaktadır. Andabalis, Niğde'nin Aktaş ilçesine bağlı Yeniköy'e lokalize edilmektedir. Burada bulunan Palmatios'a ait olan at çiftliğinde yetiştirilen atların dönem içerisinde oldukça ünlü oldukları bilinmektedir (*The Itinerarium Burdigalense*). Andabalis'in ardından bölgenin önemli kentlerinden biri olan Tyana (Kemerhisar)'ya ulaşılmaktadır. Andabalis'e 29 km. uzaklıktaki Tyana (Kemerhisar) Niğde'nin Kemerhisar ilçesine lokalize edilmektedir. Apollonius'un doğduğu kent olan Tyana (Kemerhisar)'nın ardından 20 km. uzaklıktaki ve bugün Ulukışla'da bulunan Faustinapolis kentine ulaşmışlardır. Faustinapolis'e 20 km. uzaklıktaki Kaeana'nın yeri tespit edilememiştir. Kaeana'ya 20 km. uzaklıktaki bugün Pozantı olan Podandos kentinden sonra Kilikya kapılarının bulunduğu Pylae'ye ulaşmışlardır (Stewart, 1887: 13; Hild-Restle, 1981). Bu yol Hacı Yolu olarak bilinmekle birlikte Ramsay'in bildirdiği üzere aynı zamanda Bizans ordularının İstanbul'dan Suriye'ye giderken takip ettikleri askeri yol ile de uyumludur.

İmparator Diokletianos Dönemi'nde yapılan düzenlemeler ile Kapadokya ikiye ayrılmış, batıda kalan bölüm Kapadokya olarak adlandırılmaya devam ederken doğuda küçük bir bölge Armenia Minor'e katılmıştır¹¹. Bu bölge 4. yüzyılın sonlarına doğru Armenia Secunda adı ile ayrı bir eyalet olmuştur. Bu eyalet sınırları içerisinde Hiorekles listelerinden bildiğimiz altı şehir bulunmaktadır. Bu şehirler, Ariarathia, Komana, Melitene, Arka, Arabisus ve Kukusus'tur. Bu şehirden üçünün eyalet oluşturulmadan önce şehir statüsüne sahip olduğu bilinmektedir. Kukusus ise Theodoret tarafından 5. yüzyılın ilk yarısında küçük bir şehir olarak gösterilmektedir. Arka ve Arabisus'un statüleri ile ilgili ise kesin bir bilgi yoktur (Jones, 1970: 185).

Kapadokya Bölgesi'nin 371-2 tarihinde İmparator Valens tarafından Prima ve Secunda olarak ikiye ayrılması sürecinde şehirlere ilişkin yeni düzenlemeler yapılmıştır. Prima'nın başkenti Kaesareia (Kayseri) iken, Secunda'nın başkenti olarak düşünülen ve Kaesareia (Kayseri)'dan *curialar* nakledilerek şehir statüsü kazandırılan Podandos'un yerine Tyana (Kemerhisar) başkent olmuştur. Kaesareia (Kayseri) Kapadokya Prima'daki tek şehir olup, bölgenin geri kalanı imparatorluk mülklerinden oluşmaktadır. Kaesareia (Kayseri) dışındaki tüm şehirler ise Secunda'da bulunmaktaydı. Secunda'nın metropolisi Tyana (Kemerhisar) iken, Kybistra, Faustnopolis, Koloneia Arkhelais, Nazianzus, Nyssa ve Parnassus buna bağlı diğer şehirlerdi. Hiorekles bunlara ek olarak Sasima'nın Secunda'da, Therma'nın Prima'da olduğunu yazmıştır. Ancak Jones, her iki bilgiye de şüphe ile yaklaşmaktadır (Jones, 1970: 186).

Hierokles Doara ve Mokissos'u Secunda'da, Podandos'u ise Prima'da göstermiştir. Mokissos İmparator Iustinianos Dönemi'nde Iustinianapolis adını almış ve kent statüsünü kazanmıştır. İmparator Iustinianos, Iustinianapolis'i Nazianzos, Doara, Parnassos ve Koloneia'nın metropolisi yapıp, Kapadokya Secunda'ya dahil etmiştir.

Mazaka oldukça eski bir yerleşim yeridir. Strabon dışında Ptalolemaios, Kilikya *strategias*ındaki yerleri sayarken "Maza ya da Mazaka, diğer adı ile Kaesareia" demektedir. Plinius'ta ise Argaios Dağı'nın eteğinde şimdi Kaesareia olarak anılan şehir Mazakus olarak geçmektedir. Şehrin adı sikkelerde yer almaz. Şehir daha sonra Eusebia adını aldıktan sonra sikke basmaya başlamıştır. (Baydur, 1970: 78). Kapadokya Krallıkları Dönemi'nde de başkentlik yapmış olan Mazaka Erciyes Dağı'na olan yakınlığı nedeniyle çeşitli avantajlara sahiptir. Argaios Dağın'daki ormanlar, Kapadokya gibi ağacın az olduğu bir bölgede önemliydi (Strabon, 2012: 11). Ayrıca bölgedeki otlaklar at yetiştirmek için uygundu.

Geç Antik Dönem'de Kaesareia sıklıkla saldırılara maruz kalmış ancak özellikle MS 260'ta I. Şapur ordusunun büyük oranda yok edilmesiyle sonuçlanan her iki taraf için de ciddi sonuçlar doğuran Roma-Sasani çatışmasının kurbanı olmasına rağmen gelişmeyi başarmıştır. Eski şehir Aziz Basileus'un çeşitli kurumları sayesinde 4. yüzyılda olağandışı bir fiziki genişleme göstermiş ve

¹¹ Diokletianos bütün devlet idaresinin reorganizasyonunu gerçekleştirmiştir. Bu reformlar Konstantinos tarafından devam ettirilmiş, geliştirilip tamamlanmıştır. Bu düzenlemeler ile birlikte Bizans sisteminin çıkış noktası olan yeni bir idari yapılanma meydana getirilmiştir. Diokletianos Dönemi'nde devlet içerisinde 100, 5. Yüzyılda 120'den fazla eyalet vardı. Diokletianos devlet arazisini 12 diocese'ye ayırdı. 4. Yüzyılın sonlarına doğru bu sayı 14'e yükseldi. Konstantinos devrinde devlet prefecturalara ayrıldı. Her prefectura ise birkaç diocese'yi içine alıyordu (Ostrogorsky, 1999, s. 30).

bölgesel önemini arttırmıştır (Cooper ve Decker, 2012: 16). İmparator Valens döneminde ikiye ayrılan Kapadokya’da, Kapadokya Prima’nın başkenti Kaiesareia (Kayseri) olmuştur.

Kentin Strabon’un zamanında sura sahip olmadığı anlaşılmaktadır (Gwatkin, 1930: 27). Kaiesareia (Kayseri)’nin surlarının M.S. 3. yüzyılda III. Gordianus döneminde inşa edildiği, bu dönemde basılmış sikkelerden anlaşılmaktadır (Baydur, 1970: 136).

Kaiesareia (Kayseri)’daki bazı yapılar hakkındaki bilgilere 4. yüzyılda Kilise Babalarının mektuplarından ulaşabiliyoruz. Şehrin merkezinde yer alan agoranın iki yanında portikonun bulunduğu, *gymnasiona* ve Zeus, Apollo ve şehrin koruyucusu olan Tyche’ye adanmış tapınaklara sahip olduğu anlaşılmaktadır¹². İki veya üç katlı evler sokakların iki yanında uzanıyordu. Şehir surlarının dışında arena olarak da kullanılan bir stadion yer almaktaydı (Van Dam, 2002: 27).

Kaiesareia (Kayseri), Khalkedon (Kadıköy) Konsili’ne (M.S. 451) kadar Anadolu’daki en yüksek dereceye sahip kiliseydi ve buna bağlı olarak kente yapılan yatırımlar da yoğundu. Kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinden gelen yolların kesişim noktasında olması da şehrin gelişiminde önemli bir etkendi. Bu önemli konumunun sonucu olarak Bizans-Sasani mücadelelerinde hedef durumundaydı. 4. yüzyılda Kaiesareialı Basileos’un zamanında kentteki imar faaliyetlerinin oranı artmış ve şehir gelişmişti. Basileos, kentte kilise, piskoposluk sarayı ve kitaplık, rahipler için konutlar, gezginler için misafirhane, cüzzamlılar için de bir hastahane yaptırmıştır. Şehir kapıları önünde bulunan bu kompleks oldukça büyüktü. 6. yüzyılda İmparator Iustinianos döneminde şehrin surları yenilenmişti (Baydur, 1970: 138; Cooper ve Decker, 2012: 16).

Kapadokya Geç Antik ve Bizans dönemlerinin önemli şehirlerinden olan Mokissos (Viranşehir), yaklaşık 100 hektarlık bir alan üzerine kurulmuştu. Aksaray’ın Helvadere Beldesine lokalize edilen kentin kesin olarak Mokissos olup olmadığı bilinmemektedir. Yerleşimle ilgili bilinen en eski yazılı belge Helenistik Dönem’de yaşamış antik Yunan tarihçisi Polibios’un MÖ 264–146 yılları arasındaki gelişmeleri ele aldığı *Historia* başlıklı eserinde geçen Μοκισσέων χώρα tanımıdır, ancak bunun orijinal metnin okunmasından kaynaklı bir hata olabileceği savı da ileri sürülmektedir (Berger, 1998: s. 355). Viranşehir civarındaki bölgeyle ilgili bilgi veren bir diğer yazılı kaynak da MS ikinci yüzyılda İskenderiyeli Yunan matematikçi, coğrafyacı ve astronom Klaudios Bathlamios tarafından kaleme alınmış olan Coğrafya El Kitabı başlıklı eserdir. Bu eserde Kapadokya’da merkezi Garsaura (Koloneia/Aksaray) kenti olan Garsauria isimli bir bölgeden söz edilir ki bu bölge aşağı yukarı bugünkü Aksaray ili sınırlarını kapsıyordu. Yazar söz konusu bölgenin kentlerini sıralarken Nenessos veya Neanessos’tan söz eder. Etimolojik ve fonetik açıdan bakıldığında bu isim Neroassos yani Nora değil, Nazianzos yani bugünkü Bekarlar olmalıdır (Berger, 1998: 360). Yerleşimle adından kesin olarak oldukça geç bir tarihte söz eden ilk kişi Bizanslı tarihçi Propokopios’tur: “*Kapadokya’da, ovada Mokissos adında bir kale vardı, o kadar haraptı ki kısmen yıkılmış, kısmen de yıkılma tehlikesi altında bulunmaktaydı. İmparator Iustinianos bunu tümüyle yıktı ve kalenin batısındaki dik, çok yüksek ve ulaşılması güç yere dev bir sur inşa ettirdi. Ayrıca birçok kilise, ticari binalar, hamam ve kentin zenginliğini gösterecek başka bina yaptırdı. Mokissos daha sonra Metropolis mertebesine de yükseltilmiştir; Romalılar belli bir halkın yaşadığı bölgenin merkezi konumdaki kentini böyle adlandırırılar.*” İmparator Iustinianos döneminde yeni yerleşimler kurulması ya da bir yerleşimin yerinin güvenlik ya da başka nedenlerle değiştirilmesi oldukça sık karşılaşılan bir olguydu (Henning, 2007: 15; Ousterhout, 2011: 15; Prokopios: 7; Cooper ve Decker, 2012: 24).

Prokopios ve Bizanslı Stephanos dışında, Mokissos’un adının geçtiği bir diğer çağdaş kaynak, Hierokles’in 527–528 tarihli Synekdemosis isimli eseridir. Yazar, kenti Kappadokia II idari bölgesinin sekiz şehri arasında saymakta, fakat bazı başka Anadolu yerleşimlerinde olduğu gibi sadece bir *rhegeonun* merkezi olarak göstermektedir; buna benzer geniş devlet mülkleri geç Roma Dönemi’nde Kapadokya’nın batısında büyük bir alanı kapsamaktaydı. Albrecht Berger’e göre, bu aslında Mokissos’un bir kent olarak hukuksal statüsüne aykırı düşmektedir, ancak aynı araştırmacı bir diğer olasılığın da Mokissos’un bu statüyü daha sonrasında, Bizans kilisesi hiyerarşisi içinde

¹² Dönem sikkeleri şehirdeki yapılara ait bilgi sağlamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Baydur, 1970: s. 136.

kentin metropolis seviyesine yükseltilmesiyle birlikte kazanmış olmasının da olasılıklar dahilinde olduğunu belirtir.

Mokissos'un adı Konstantinopolis Patrikhanesinin önemli kayıtlarında sıklıkla geçmektedir. Kent *metropolis* statüsünü büyük bir olasılıkla 535 yılında kazanmıştır çünkü aynı yıl Bizans'ın "kilise eyalet sistemi"nde köklü bazı değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişikliklerden biri de Hasan Dağı'nın kuzeyinde ve batısında, imparator Iustinianos tarafından, piskoposluk merkezi Mokissos olan Kapadokya III adlı yeni bir kilise eyaleti kurulmasıdır. Mokissos bu tekrar yapılandırılan kilise eyaletinin başkenti/*metropolis*i konumunu tüm Orta ve Geç Bizans Dönemleri boyunca korumuştur.

Bizans Kilisesinin devlet yapılanmasına benzer bir hiyerarşik teşkilatı vardır ve söz konusu örgütlenmenin organizasyon şeması niteliğinde kabul edilebilecek piskoposluk listelerinde yüzyıllar boyunca belli başlı dini merkezler kayıt altında alınmıştır. Buna göre Kapadokya Bölgesi'nde idari bakımından Mokissos'a bağlı olan yerel kiliseler sırasıyla şunlardır: Nazianzos/Nenezi (bugünkü Bekarlar), Koloneia (günümüzde Aksaray), Parnassos/Parlasan (günümüzde Değirmenyol), Doara (Günümüzde Duvarlı) ve Matiane/Maçan/Avcılar (günümüzde Göreme)¹³.

536 yılında Konstantinopolis patriği Menas ve imparator Iustinianos yöneticiliği altında toplanan önemli bir kilise konsili toplantısının sonuç belgelerinden birinde, konsile Mokissos'tan metropolit Petros, bir Diakon ve Mokissoslu *Apolaisarios* Thomas'ın katıldığı belirtilir.¹⁴ Konstantinopolis'te 553 yılında Iustinianos'un imparatorluğunda toplanan bir diğer önemli kilise konsiline Mokissos'u temsilen metropolit Theodosios katılmıştır.¹⁵

Hierokles listesinde bir kasaba olarak betimlenen Mokissos'ta Geç Antik ve Bizans Dönemleri'ne ait çok sayıda yapı kalıntısı günümüze ulaşmıştır. Bunların arasında konutlar, kiliseler, mezarlar, sarnıçlar bulunmaktadır. Şehri çeviren surlara sahip olmayan kentin sadece akropolisi sur ile çevrilmiştir. Prokopios Yapılar isimli eserinde Mokissos'a büyük bir duvar örüldüğünden bahsetmektedir. Kentin ana kilisesi olarak değerlendirilen yapı vadinin ortasında bulunmaktadır. Ana kilisenin yakınında üç adet kilise, saray olarak değerlendirilen bir yapı ve evler bulunmaktadır. Mokissos'taki ev mimarisine benzer örnekler Kilikya, Likoanya ve Suriye'de görülmektedir. Evler düz çatılı ve tonozlu olarak inşa edilmişlerdir. Evlerin özelliklerinden yola çıkılarak bir tarihlendirme yapılamamaktadır. Düz çatı ile örtülü evler çoğunlukla dikdörtgen planlı, tonozlu evler ise birbirine kemerli geçitler veya kapılarla bağlı ve birçok küçük odaya sahipti. Tonozla örtülmüş evler tek kapılı ve çoğunlukla penceresizdir. Evlerin büyük çoğunluğu yalnızca bir odadan oluşurken, iç mekan nadiren bölümlere ayrılmıştır. Viranşehir evlerinin birer üst kata sahip olduğu düşünülebilir. İkinci kat düzenlemeleri olasılıkla dayanıksız bir konstrüksiyonla inşa edilmiş ve o nedenle belirgin izler bırakmadan kaybolmuştur. Bunlardan biri ahşap karkas, diğeri ise ahşap öğelerle tespit edilen kerpiç ve küçük moloz taş karışımı bir duvar tekniğidir. Olasılıkla evlerin ikinci kat düzenlemesi birinci yöntem ile inşa edilmiştir. Yerleşimin yakınındaki ormanlık alan da buradaki yapılaşmada malzeme temini için kullanılmış olmalıydı. Tonozlu evlerde ise bir ikinci kat düzenlemesi görülmemektedir. Penceresiz olarak inşa edilmiş olan bu evler, üst örtüdeki açıklıktan ışık almaktadırlar. Kentte sütun dizili caddeler ve kanalizasyon alt yapısı bulunmamaktadır. Kentin su ihtiyacı doğal kaynaklar dışında, sarnıçlar ve çeşmelerden sağlanıyor olmalıydı (Berger, 1998: 353-357).

Mokissos ve çevresinde, bazıları Gertrude Bell ve Hans Rott tarafından tanıtılmış olan bir dizi kilise bulunmaktadır. Viranşehir kiliseleri, İç Anadolu'nun Bizans Dönemi mimarlığı için tipik sayılan bazı özellikleri göstermektedir: Apsisler ve beşik tonozlar çoğunlukla at nalı biçimindedir. Duvar örgülerinde yalnız taş kullanılmış ve bunun sonucu olarak da kubbeli inşaatlardaki çapraz tonozlar ve pandantifler ancak çok geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Korunma durumu çok az örnekte tarihllemeye izin vermektedir. Mimari açıdan belli bir iddia taşıyan büyük kiliseler 6. ve erken 7. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır. Parekklesion'lu veya parekklesion'suz, basit tek hacimli kiliseler ise anlaşıldığı kadarıyla büyük değişiklikler olmaksızın uzun bir süre inşa edilmeye devam etmiştir;

¹³ *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, 212, 227, 237, 259, 283, 303, 324, 361.

¹⁴ *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, tome III, 27, 30. 115, 8. 126, 18. 154, 29. 162, 20. 166, 18.

¹⁵ *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, tome IV, vol. 1, 5, 1 f. 21, 31. 33, 34. 40, 31. 204, 32f. 226, 12f

dolayısıyla tarihleme olanağı vermemektedir. Orta Bizans Dönemi mimarlığı için tipik olan haç planlı, kubbeli kilise şeması ile de yalnızca kentin dışındaki bir kilisede karşılaşılmaktadır (Berger, 1998: 375).

Tarihi kaynaklar ve gerçekleştirilen kazılar ile hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir başka şehir olan Tyana (Kemerhisar) kenti filozof ve daha sonra şehrin kurtarıcısı olarak üne kavuşan 1. yüzyıl *politeisti* Aziz Apollonios'un doğum yeri olarak Antik Çağlarda iyi bilinen bir merkez olmuştur. M.S. 272 yılında İmparator Aurelianus, önce Sasani İranlılar ve sonrasında Palmyra Kraliçesi Zenobia ile ittifak kuran Tyana (Kemerhisar)'yı ele geçirmiş, ancak şehri yağmalamaktan vazgeçmiştir. Şehir taşıdığı önemi, büyük ölçüde güneyin verimli arazilerinin ortasında olmasına ve Gülek Boğazi'nden Suriye'ye uzanan yolda Anadolu'yu Kilikya'ya bağlayan rota üzerinde önemli bir durak olmasına borçludur. Bu faktörlerin M.S. 371 yılında İmparator Valens'in yeni oluşturulan Kapadokya II Bölgesi'ne Tyana (Kemerhisar)'yı başkent yapmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Kapadokya'nın doğrudan fetih yerine topraklarına katılması bölgede hali hazırda bir arazi kullanım sisteminin ve bir popülasyonun mevcut olduğu anlamına gelmektedir ve bu durum neden çok az sayıda koloni kurulduğunu açıklayabilir. Koloneia'ya ek olarak, Romalılar M.S. 176 yılında Tyana (Kemerhisar) yakınlarında Halala Köyü'nde bir koloni kurmuştur (Cooper ve Decker, 2012: 18).

Strabon, Tyana (Kemerhisar)'ya Tauros yakınındaki Eusebeia dendiğini ve iyi şekilde tahkim edilmiş Semiramis Tepeleri'nden birinde kurulduğunu belirtmektedir. 1. yüzyılda on *strategiadan* biri olan Tyana (Kemerhisar), İmparator Valens Kapadokya'yı ikiye ayırdıktan sonra Kapadokya II'nin *metropolisi* olmuştur (Zanon, 2013: 181; Strabon, 2012: 8). Tyana, uzun bir geçmişe, belediye kurumlarına ve kente hizmet veren belediye meclis üyelerine sahip bir kentti. Kent bunun dışında MS 365 yılında gerçekleştirilen bölgesel öneme sahip bir konsile ev sahipliği yapması nedeniyle dini de bir karaktere sahipti (Van Dam, 2002: 34).

Tyana (Kemerhisar) kentinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda ortaya çıkarılan hamam, su rezervuarı ile su kemerleri M.S. 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. İmparator Septimus Severus ve oğlu Carakalla Dönemleri'nde Tyana (Kemerhisar)'da yoğun yapılaşma faaliyeti gerçekleştirildiği kaynaklardan bilinmektedir. Günümüzde bir bölümü ayakta kalabilen su kemerleri, 3.2 km.. uzaklıktaki büyük bir kaynağın sularını, Tyana (Kemerhisar) şehrindeki büyük sarnıca ulaştırıyordu (Zanon, 2013: 181; Texier,).

Kazılar sırasında ayrıca evler ve dükkanlar da açığa çıkartılmıştır. Bu dönemde açığa çıkartılan en önemli yapı geniş bir Hristiyan kompleksidir. Bu komplekste bulunan ve 5. yüzyıla tarihlendirilen vaftizhane ile büyük boyutlarda bir kilise bulunmaktadır. 2017 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında kilisenin en az üç farklı inşa dönemine sahip olduğu anlaşılmıştır. Kilisenin ilk evresi octagon plan şemasına sahipken ikinci evre ile birlikte octagon planın kuzeybatı ve güneybatı duvarları kaldırılarak; kuzey, batı ve güney duvarlarının iç kısmına bitişik 1 m. kalınlığında duvar eklenmek suretiyle octagonal yapı üç nefli bazilikal plana dönüştürülmüştür. Kilisenin ilk evresi 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu yapılar dışında kentin kuzeydoğusunda sur duvarlarına ait kalıntılar da ortaya çıkarılmıştır (Doğanay ve İşler, 2019: 643). Tyana (Kemerhisar)'da bulunan iki yazıttan Patrikos ve Paulus adında iki piskoposun adı tespit edilmiştir.

Bölgenin Geç Antik Dönem yerleşimi hakkında önemli veriler sunan bir diğer arkeolojik alan Nevşehir ili Ürgüp ilçesi Şahinefendi Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Arkeolojik kalıntılar köyün hemen güneyinde, Damsa Çayı'nın kaynak noktasına yakın, köylülerce "Örencik" olarak adlandırılan mevkide bulunmaktadır. Nevşehir Arkeoloji Müzesi tarafından 2002-2005 ve 2010-2011 tarihleri arasında gerçekleştirilen kazılar sonucunda ortaya çıkarılan yerleşim yerinde dini yapılar, hamam, konutlar ve mezarlar bulunmaktadır. Arkeolojik kalıntıların saptandığı bölge Sobesos olarak adlandırılmakla birlikte, bu yerleşimin Sobesos olduğuna dair yazılı bir veri bulunmamaktadır. 20. yüzyılın başlarında bölgede özellikle Kırk Martirler Kilisesi hakkında çalışan araştırmacılar; Şahinefendi köyünün eski isimlerinden (Süveş, Söveşe) yola çıkarak, burasının Sobessos olabileceğini değerlendirmişlerdir. Yerleşim adı ayrıca 10. yüzyılın başlarında piskoposluk olarak, piskoposluk listelerinde de görülmektedir (Erpek, 2019: s. 6-9).

Şahinefendi yerleşimi yapmış olunan tarihlendirmeye göre ilk evresinde M.S. 4. yüzyılda yerleşim görmüştür. İlk evreye tarihlendirdiğimiz ve I numaralı villa olarak adlandırdığımız yapı

yerleşimin güneyinde bulunmaktadır. İki katlı olan yapı dönemin üst sınıf konutlarında bulunan özelliklere sahiptir. Yapı ikinci evresi ile birlikte kilise olarak kullanılmış, aynı dönemde yapının etrafında bir mezarlık alanı oluşmaya başlamıştır. Üçüncü ve son evrede ise yapının atriumuna tek nefli bir şapel inşa edilmiştir. I numaralı villanın güneyinde mezarlık şapeli olarak adlandırdığımız avlulu tek nefli bir başka şapel daha bulunmaktadır.

Yerleşimde I numaralı villanın kuzeyinde II numaralı villa yer almaktadır. Avlu ve avlunun doğusundaki mekanlara ait kalıntılar günümüze ulaşmıştır. II numaralı villa ile aynı dönemde Geç Antik Çağ'da yaygın olarak uygulanan sıra tipi bir hamam inşa edilmiştir. II numaralı villa ve hamam daha sonraki evrelerde çeşitli değişikliklere uğrayarak kullanılmıştır. Bu yapıların dışında yerleşimde yeni mekanların inşa edilmiş olduğu da görülmektedir. Yerleşimin Arap akınları sırasında terk edilmiş olması yüksek bir olasılıktır (Erpek, 2019: s. 6-9) .

4. SONUÇ

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Kapadokya Bölgesinin Geç Antik Dönem kent arkeolojisi hakkındaki elimizdeki verilerin sınırlılığı, dönem kentlerinin değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Dönem kaynaklarından elde edilen bilgiler ile modern dönemde gerçekleştirilen Tabula Imperii Bizantini/Bizans, İmparatorluk Haritaları, Das byzantinische Strassensystem in Kappadokien/Kapadokya'da Bizans Dönemi Yol Ağı başlıklı çalışmaların arkeolojik veriler ile desteklenmesi dönemin yerleşimlerinin anlaşılmasında oldukça büyük bir önem kazanmaktadır.

Kapadokya'daki kentlere genel olarak baktığımızda idari anlamda farklı statülere sahip olabildikleri görülmektedir. Bir kentin sahip olması gereken tüm kurumlara sahip bazı yerleşimler hiçbir zaman kent statüsüne sahip olamamışlardır. Bu durum imparatorluğun yerleşim yerlerine şehir statüsünü vermesinde tek başına şehre ait kurumların varlığının yetmediğini göstermesi açısından önemlidir. Kapadokya bölgesinde Tabula Imperii Bizantini ve Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası isimli çalışmalardan yola çıkılarak yaptığımız tespitlerde, bugün Kayseri, Nevşehir, Aksaray ve Niğde sınırları içinde Geç Antik Dönem ve sonrasına tarihlendirilen yerleşim sayısı yüz ellinin üzerindeyken bunların büyük bir kısmı küçük köy ve kasabalardan oluşmaktadır. Çalışmamızda bahsettiğimiz yerleşimler bunlar içerisinde idari ve dini statüye sahip daha büyük ölçekli kent yerleşimleridir.

Farklı dönemlerde bölgede gerçekleştirilen idari ve dini düzenlemeler, imparatorluğun bölgedeki kontrolünü arttırmaya yönelik olmuştur. Kapadokya'nın MS 371/372 yılında ikiye ayrılması ile gerçekleştirilen düzenlemede Kapadokya'da yoğun olarak bulunan imparatorluk mülkleri ile ilişkilidir. Bu düzenleme sırasında da görüldüğü gibi, kent statüsüne sahip olan yerleşimler Kapadokya Secunda'da Tyana başkentliğinde yer alırken, Kapadokya Prima'da bulunan tek kent başkent Kaiesareia olmuştur. Kapadokya'nın idari yapısı ve kentlerin organizasyonu noktasında ele alınması gereken diğer bir kurumun da res privatarum olduğu kesindir. İmparatorluk mülklerinin idaresinden sorumlu olan bu kurumun değerlendirilmesi, bölgedeki kentlerin düzenlenmesinin anlaşılmasında önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

Acta Conciliorum Oecumenicorum, tome III, Collectio Sabbaitica contra Acephalos et Origeniastas destinata; insunt acta synodorum Constantinopolitanae et Hierosolymitanae a. 536 ed. E. Schwartz, Berlin: 1940 (yeniden basım 2013).

Acta Conciliorum Oecumenicorum, tome IV, vol. 1, Concilium Unviersale Constantinopolitanum sub Justiniano Habitum, ed. J. Straub, Berlin: 1971.

Acta Conciliorum Oecumenicorum, tome II, ser. II, vol. 2. Concilium universale Constantinopolitanu tertium, ed. R. Riedinger, Berlin: 1992.

Aktüre, S. (2018). *İ.Ö 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Baydur, N. (1970). *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar: Eski Çağlardan İ.S. 395 Yılına Kadar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Berger, A. (1953). *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- _____ (1982). *Das Bad in Der Byzantinischen en Zeit*. Munich.
- _____ (1995). Survey in Viranşehir (Mokissos). *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1997). Survey in Viranşehir (Mokissos). *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1998)“*Viranşehir (Mokisos), ‘eine frühbyzantinische Stadt in Kappadokien.’*”, *Istanbuler Mitteilungen* 48, 1998, 349–429.
- Brown, P. (2017). *Geç Antik Çağ Dünyası*. (Çev: T. Kaçar). İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Cameron, E. (2001). *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-600*. London: Taylor & Francis e-Library.
- Cook, S. A. (1936). *The Imperial Peace A. D. 70-192*. Cambridge University Press.
- Cooper, J. E. ve Decker, M. J. (2012). *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, London: Palgrave Macmillan.
- Ćurčić, S. (2010). *Architecture in the Balkans: From Diocletian to Süleyman the Magnificent*. A.B.D: Yale University Press.
- Doğanay, O. ve İşler, B. (2019). Geç Antik Çağdan Günümüze Tyana (Kemerhisar), *Antalya: Akdeniz Sanat Dergisi c. 13*, s. 640-648.
- Erpek, C. (2019). *Şahinefendi Köyü (Nevşehir) Geç Antik Dönem ve Sonrasına Ait Arkeolojik Kalıntılar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- French, D. (2016). *The Roads Fasc. 4.1 Notes on the Itineraria*. Ankara: British Institute at Ankara.
- Gwatkin, W. E. (1930). *Cappadocia As a Roman Procuratorial Province*. Columbia: The University of Missouri Studies.
- Haldon, J. (2017). *Bizans Tarih Atlası*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Henning, J. (2007). *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium Vol 2: Byzantium, Pliska, and The Balkans*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hild, F. ve Restle, M. (1981). *Kappadokien, Tabula Imperii Byzantini*. Wien.
- Izdebski, A. (2017). Rural Settlements. *The Archaeology of Byzantine Anatolia. From Late Antiquity to the Coming of the Turks*, (Ed. P. Niewöhner). Brill, s. 82-89.
- Jones, A.H.M. (1971). *The Cities of The Eastern Roman Provinces*. Oxford: At The Clarendon Press.
- _____ (1964). *The Later Roman Empire, 284-602: A Social Economic and Administrative Survey*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- Kopecek, T. A. (1974). *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Vol. 23*. Curial Displacements and Flight in Later Fourth Century Cappadocia. Franz Steiner Verlag Press.
- Lavan, L. (2005). Late Antique Housing and the Uses of Residential Buildings: an Overview. *Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shoppes*. (Ed. L. Lavan, L. Özgenel ve A. Sarantis). Brill.
- Liebeschuetz, J. H. W. G. (2007). *Decline and Fall of The Roman City*. Oxford: Oxford University Press.
- Lightfoot, C. (2006). *A Byzantine City in Anatolia: Amorium*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Nicholson, O. (2018). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Oxford University Press.
- Niewöhner, P. (2017). Monasteries. *The Archaeology of Byzantine Anatolia*. (Ed. P. Niewöhner). Oxford University Press, s. 119-128.
- Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. J. Darouzès Paris 1981.

- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor: To The End Of The Third Century After Christ*. New Jersey: Princeton University Press.
- Marcellinus, A. (2019). *Roma Tarihi*. (S. Özgüler, Çev.) İstanbul: HistoriaYayımları.
- Morrison, C. (2004). *Bizans Dünyası*. İstanbul: Ayrıntı Yayımları.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi, 7. Baskı*, (Çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ousterhaut, R. (2017). *Visualizing community : Art, Material Culture, and Settlement in Byzantine Cappadocia*. Dumbarton Oaks Publications, Washington D.C.
- Parthey, G. ve Pinder, M. (1848). *Itinerarium Antonini Augusti*.
- Payne, R. (1989). *The Fathers of The Eastern Church*, Dorset Pres. New York.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (M. Pektaş, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Rapp, C. (2005). *Holy Bishops in Late Antiquity*. Los Angeles: University of California Press. Stewart, A. (1887). *Itinerary from Bordeaux to Jerusalem: The Bordeaux Pilgrim (333 A. D.)*, London.
- Strabon (2012). *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XII-XIV*. (A. Pekm.an, Çev.).Arkeoloji ve Sanat Yayımları.
- Tacitus. *Historical Works: Vol:1*. London: J. M. Dent & Co.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi, Arkeolojisi*. (A. Suat, Çev.). Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Van Dam, R. (2002). *Kingdom of Snow. Roman Rule and Greek Culture in Cappadocia*. University of Pennsylvania Press.
- Yıldırım, F. (2012). *Seyyahların Gözünden Aksaray ve Çevresi*. Aksaray: Aksaray Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayımları.
- Zanon, M. (2013). *Anatolia Antiqua, vol. 21. Tyana (Kemerhisar)/Kemerhisar (Niğde): Glass bracelets of the Byzantine and Islamic period*.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

While studies on Late Antique Period settlements in Anatolia focus on Lycia, Isauria, Cilicia, and the city settlements deemed important in Central Anatolia, studies on the Late Antique Period of Cappadocia are quite limited. It provides general information about the characteristics of Late Antique Period settlements and the main settlements of the Cappadocia region aimed at this study. The settlements mentioned in the article are naturally limited. The mentioned settlements are large and well-known settlements of the region. With the increase in archaeological studies, more detailed information about the characteristics of the settlement will be obtained. This study is also considered as a preliminary study in the examination of imperial estates and "Comes domorum per cappadociam," a management system unique to Cappadocia.

Methodology

The study is part of the Ph.D. dissertation that was completed in 2019. Information obtained from period sources and modern period publications were used in the study. *Tabula Imperii Byzantine Kappadokien*, *Imperial Maps*, A.H.M. Jones' *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, W. M. Ramsay's *The Historical Geography of Anatolia* and the results of the excavations and surveys shaped the study. Religious sources provide important data especially for the fourth century and later in the Eastern Roman Empire. The places of the cities in the religious organization were determined from the diocesan lists.

Findings

In the study, primarily, the statuses and general situations of the Late Antique Period Roman Empire settlements are focused on. At this point, it has been determined that the settlements in the West and East of the Empire showed different developments. While the west of the empire was heavily affected by the barbarian raids that started in the third century AD, this effect was more limited in the east. In the settlements in Anatolia, a population increase can be followed especially at the end of the fourth century and the fifth century. In addition to the increase in population, the innovations brought by Christianization in cities stand out. Among these, churches become visible public buildings of the city in architecture, and religious leaders take their place among the leading administrators of the city in administrative terms. Parallel changes can also be observed in Cappadocia settlements. In the example of Mocissos, it can be determined that many Christian structures were built in the settlement. Likewise, there are churches and chapels in Tyana and Sobesos built during this period.

When we look at the Cappadocia region, the Emperors Diokletianos, Valens, and Iustinianos made various administrative and religious regulations. During the reign of Emperor Valens, while the only city in Prima, Cappadocia, was the capital, Kaiesareia, most of the region was imperial properties. It is seen that the number of cities in Cappadocia Secunda is higher than Prima. In the arrangement made with the division of Cappadocia into two in 371/372 AD, it is related to the imperial properties that are densely located in Cappadocia. As seen during this arrangement, while the settlements with city status were located in the capital of Tyana in Cappadocia Secunda, the only city in Cappadocia Prima was the capital Kaiesareia.

Conclusion and Discussion

Many questions can be asked about the conditions of Late Antique settlements in Cappadocia. One of the most important of these is related to the physical and administrative conditions of the cities during the period. For a settlement to have city status, it must include some institutions. Some settlements in Cappadocia, which have all the institutions that a city should have, have never had city status. This situation is important in terms of showing that the existence of the institutions belonging to the city alone was not enough for the empire to give the settlements the city status. Administrative and religious arrangements in the region aimed at increasing the control of the empire in the region. Another institution that should be addressed in terms of the administrative structure of Cappadocia and the organization of cities is *res privatas*. The assessment of this institution responsible for the administration of imperial estates will be important in understanding

the regulation of cities in the region. Imperial properties and the administrative structure specific to the region will be considered as a separate research topic.